

ЮЛИЙ РОЗЕНТАЛ (ПОРТРЕТ НА МАЛКИЯ ПОЕТ)

РУМЕН ЯНОВСКИ

Проследяването на явленията в културния и литературния процес от живота и развитието на големите таланти е изследователски метод с традиции и постижения. От определена гледна точка обаче интерес заслужават и някои творци, чиито имена вече са забравени, а написаното от тях не е издържало проверката на времето. Често в житейския им път и творчество откриваме съществени детайли, ценни материали, характеризиращи психологията и настроенията на обществото.

Двадесет години свободен живот на младата българска държава — всеобщо издребняване на „високи страсти“ . . . Никаква възможност за реализиране на чистите възрожденски идеали, въртележката на политическия живот и забележимо влошаване на живота в селото и града — всичко това изтъква сигурната почва под краката на много български творци и създава фона, на който се развива българският литературен процес през периода 1895—1905 г.

Към това трябва да прибавим и висиящия проблем за националното единство на народа ни, проблем, оформил се като „Македонски въпрос“ — болна точка на българската душа. А. Константинов, Ст. Михайловски, Ив. Вазов („Не даваме я. . .“), А. Страшимиров, П. Яворов — с живот и творчество са свързани по един или друг начин с Македония и нейните проблеми.

Всичко казано дотук може да бъде разглеждано през призмата на житейския път и творчеството на Юлий Ц. Розентал, да ни даде материал за сравнения и анализ. Независимо от гледната точка — социопсихологическа (българската интелигенция в края на века, стремежи, цели, психология) или литературно-историческа (поезията на един чужденец, писал на български език; влиянието на Ботев и българския фолклор; малкото, но несъмнени художествени постижения) . . . Независимо от това, че данните за него са нищожно малко, а поезията му — издадена посмъртно и без негова редакция. . . Независимо от това, че на днешния читател стиховете на Розентал са неизвестни.

***

Юлий Ц. Розентал е роден в Иркутск (Източен Сибир) на 14 юни 1872 г. Одисейата на семейството заслужава внимание. Бащата, полският дворянин Август фон Розентал, оказал несъмнено голямо влияние върху Юлий, е изключителна за времето си личност — всестранно надарен, талантлив, свободомислещ — и заплаща за тези качества с 25 години живот в Сибир. (Смъртната му присъда за организиране на въстание в Малорусия против крепостничеството е заменена с т. нар. свободно жителство в северните губернии. . .) Когато успява да го напусне, живее известно време в Киев, а след скитания и митарства из Европа се установява в освободена България като лекар. Името на този медик, юрист, икономист, поет, сътрудник на руския периодичен печат и автор на проза и стихове ще остане трайно в поезията на сина — в заглавията, темите, в духа. . .

Юлий принудително опознава добре България — страната, чиито власти през 1889 г. екстернират баща му — учи в Калофер, Провадия, Разград, живее в Габрово, София, Стара Загора, учителства в Килифарево, Летница (Търново), Долна Оряховица и Шевкуларе (Новозагорско) — парите не стигат за насящия. . .

По едно време дори успява да изпълни „възжелената си мечта“ — да следва — и записва Юридическия факултет на Висшето училище. Свидетел, на когото може да се вярва, твърди, че е бил щастлив. . .

После. . . следва кризата, за която съдим и по крайния резултат — Юлий преминава в Македония като член на въоръжена чета и „очевидно. . . не е мислил да се връща. . .“. Не става и нужда — на 12 септември 1903 г. четата заема отбранителни позиции срещу многобройната редовна войска, която е по петите ѝ. С разбит от куршуми десен крак Юлий остава сам срещу настъпващия неприятел, като изпраща другарите си с думите: „Погрижете се за себе си, а мен оставете да загина, както намеря сам за добре. . .“

Голяма част от сведенията за Ю. Розентал дължим на Антон Страшимиров. Предговорът към стихосбирката „Недопети песни“ (излязла през 1904 г. в София, печатница „Габрово“) и статията „Юлий Ц. Розентал (убит на 12 септември при с. Луково, Кратовско)“ във в. „Ден“ (I, бр. 90, 1 март 1904) показват съвсем сериозен интерес към делото и творчеството на „българския начинаещ поет, възторжен рево-

люционер и загинал четник". Страшимиров (който познава Юлий лично) се е постарал да облекчи разбирателно на тази сложна и буйна личност, както е могъл:

„Юлий Розентал е свършил I клас в Калофер, II — в Провадия, III — в Разград. . . Тук аз чух най-напред неговото име: току-що семейството Розентал се бяха преместили в Габрово, когато дойдох в Разградското петокласно училище. Съучениците ми не можеха да забравят пламенния образ на тоя момък, който донесъл в училището. . . Ботева, целия Ботев, декламиран от Юлий с такава пламенност, че и целият град говореше за тоя огнен момък — тънък, нежен, но с буйна руса коса, с високо чело и със сини орлови очи.

После — лани — го виждах в София. . . Не ще забравя в нежното му лице силната чъртица на сатирично нехайство и луда смелост (подч. от А. С.) . . . Той казваше: „Да следвам бе ми възделената мечта.“ И се чувствуваше щастлив. Но. . . не след много той се уедини: не дружеше почти с никого. Какво правеше? — Той се вслушваше в онзи страшен тъннеж, в онзи вихър, който го увлече със себе си. . .

Той във всичко се чувствува напълно българин и това е, собственно, онуй, което го увлича в македонската кървава борба. . . Юлий захвърля перото — прества да „въздиша“, да „плаче“ — грабва пушката и отива „храбро да се сражава“ и „мъжествено да умре“. . . („Вместо предговор“, с. 7—9).

Алманахът „Македония“ не допълва с нищо съществено представата за Розентал. Заедно с именниците (вж. по-долу) сведенията му на практика изчерпват всичко, което знаем за поета; привеждаме ги изцяло:

„На 12 септември 1903 г. четата на интелигентния войвода Никола Дечев се среща с турска потера близо до с. Луково, Кратовско, където даде сражение. Тук падна убит Юлий Ц. Розентал, талантлив младеж, роден в Иркутск — Сибир, на 14 юни 1872 год., син на благородна полска фамилия. Неговият баща д-р Розентал емигрирал в България през 1880 година. . .“

Запазенният именник към Юридическия факултет на Висшето училище в София е един непубликуван документ. От него научаваме, че Юлий е записан за студент през учебната 1902—1903 г. Собственоръчно е отбелязана рождената дата — 15 юли 1872, а в графата „Вяра, народност, поданство“ — „Католик, поляк, българско“.

Няколко детайла ще ни отведат към корените на социалносатиричната му поезия. Юлий е освободен от учебна такса по бедност — наистина трудно можем да си представим как по това време майка му — акушерка в Стара Загора — осигурява многобройното семейство. Пак по тази причина Юлий учителства една година без средно образование, а след завършването на Габровската Априловска гимназия (реален отдел, 1897 г.) — още пет години.

Като студент Юлий заверява редовно две полугодия и взема успешно излезлите изпити — петте с „добър“, а шестия — с „мн. добър“ (по петобалната система). Особени са интересите на юриста първокурсник — освен задължителните лекции и упражнения (римско право, конституционно право, френски език и т. н.) са записани допълнително лекции по „Българска история от IX—XI в.“ при В. Златарски и по „Естетика — философия и психология на изкуството и естетически емоции“ при Кр. Кръстев. Във втория именник намираме още „Логика“ и „Университет и университетско образование“ (Кр. Кръстев) и „България през XI—XIII в.“ (В. Златарски). В края на партидата стои бележка: „Отписан понеже загинал в Македония — 15. XI. 1903 г.“

Сведенията за смъртта му дължим на четника Ст. ЧерногоРСки — един от малцината оцелели след „касапницата при Луково“. Дава ни ги пак А. Страшимиров, който завършва предговора си с едно от най-добрите стихотворения на поета и изоставя патетичния тон:

„Юлий Розентал остави в България майка, сестри и двама братя, в полза на които се издава настоящата сборка „Недопети песни“. . .

Бихме могли да се застраховаме още в началото: поезията на Розентал като цяло е далеч от съвършенството. Напротив бихме търсили тук сложна игра на конкретно и общо, всевечно и съвременно, особени, нови измерения на образа, разширяване обема на естетичното. Недоброжелателният критик би видял много недостатъци в стихотворенията — нескопосани, нешлифовани, поетически и чисто ритмично несвършени, със стандартни рими, с елементи на насилие над думите и стихоплетство. . . Всичко това е вярно. Но вярно е не само това. И без да прибягваме до паразитния и отречен похват — „както би наши-

сал Розентал, ако беше останал жив?“ — виждаме, че казаното за недостатъците не е всичко. Не само защото Юлий е „и а ч и н а е щ поет“. А преди всичко, защото в масата от 88 стихотворения (съдържанието на „Недопети песни“) има четири или пет неща, които рязко се отделят от общото ниво и заставят читателя да се връща към тях. Но нека започнем отначало.

В по-голяма част от стихотворенията доминира интимнолиричното настроение. Сериозни постижения тук няма. Просто авторът не умеє да изрази добре чувствата си (несъмнено искрени); липсва му и техническо съвършенство, думите звучат тежко и несигурно. Много от стиховете свидетелствуват за ранен етап на творческо развитие и будят усмивка [„Желания“, „Към“, („Ти познаваш ли. . .“)]. Когато обаче авторът обърне по-сериозно внимание на стиха („Сън ли беше това“), непретенциозната поезия започва да ни загатва за много по-големи възможности:

И пак аз пред тебе стоя очарован,
Омаян, омагьосан, без глас,
И пак от незайна тъга развълнуван
Прехласната гледам те аз. . .
(„Цигански мотив“)

Това се отнася особено за природните картини — бързи, чисти зарисовки, които Розентал използва на място и (често) не на място. В стихотворенията, където навлиза епичното начало, природните картини вече имат определени функции. Композиционно те служат за въведение („Серенада“, „Нощта беше и тиха. . .“), от което обикновено се извежда чувството; с тях и завършва финалното четиристишие — веднага след емоционалната кулминация, — сякаш поетът е неспособен да поддържа докрай напрежението. Така се затваря и смисловият кръг — с бърза скица, отправяща ни към началото. На този композиционен принцип са изградени най-добрите лирични стихотворения. Ето финалите:

Врачката скръсна, сянка се мерна. . .
Отгоре грей тържествено луната;
Навред шарува гробна тишина. . .

Кулминацията на действието и чувствата, последвана от завој към началната картина:

Среднощ е веч. Заспа градът дълбоко;
Навред владей дълбока тишина
И от небето тайнствено високо
Луната лей вълшебна светлина. . .

(„Серенада“)

„На“ („Нощта беше и тиха. . .“):

И устната-корал замълчаха;
Нищо лошо не чу се от тях
И. . . звездичките дълго се смяха,
Но и ние се смяхме със тях.

Всъщност настроението едва уловимо завива — началото загатва по-скоро присмехливо намитгане, отколкото споделената радост на финала:

. . .
Всичко спеше в среднощния час;
Сал звездичките светли отгоре
Дяволито поглеждаха нас. . .

На много по-висок стадий от творческото си развитие Розентал преминава към социалната сатира. Още в „Песен на отстъпниците“, стихотворение с много недостатъци и непостоянен размер, гледната точка и пародийно-мажорният тон са намерени толкова добре, че сериозно напомнят поезията на Ст. Михайловски. Прицелът — „отстъпниците“ — не трябва да ни изненадва, тъй като тази категория (това се вижда от текста) при Розентал е достатъчно условна и широка, за да обобщава:

Смърт на честни борци, що младежки мечти
Още пазят грижливо и вярват в доброто!

Що за благо, за правда безспирно крещят —
Ще ги каляме ний в обществото.

Смърт на тоз, що обсипва със ухори нас,
Що делата ни калии без страх позори ги.

На тълпата ще викнем: разбойник е тоз!

Заковете го скоро в вериги!

Поетът разполага и с много по-съвършено средство за изобличение — пародийно-сатирична душевна нагласа, с която по принцип рядко се разделя. Още неусетил добре силата си, която ще разгърне в чудесните и за съжаление последни стихотворения („Писма“, „В албум“) („Много песни чудни бих ти съчинил...“), авторът успява да постигне пародийно-комичен ефект само чрез превъплъщение („Съвременна разправия“). Независимо от това, че втората част, суха и дидактична, е явен неуспех след ударното начало, в ироничната „дискусия“ подробно е формулирана жизнена позиция, начин на мислене, непростима концепция за обществото:

За какво си дигнал врява,

Че светът е развален,

Че сме нямали управа,

Че злодеят управлява,

Човекът бил угнетен?

...

Виж, науки се развиват,

Всеки ден и всеки час

Нови знания се добиват,

Нови средства се откриват

Все за благо то на нас.

...

Утвърждавам най-горещо,

Че земята ни е рай!...

Стремежът към обобщен обхват на социалното зло съвсем не пречи в основата на някои стихотворения да лежат съвсем реални случки — връзката с реалността, със злобата на деня е много тясна. В пародията „Желание“ намираме например и порочната правителствена политика по отношение на свободата на печата, и сопаджийските избори, и все по-тясното обвързване на българската икономика и политика с Германия. За стихотворение като „Желание“ трябва още веднъж да се върнем към предговора на А. Страшимиров, иначе позицията на един поляк по националност би породила законния въпрос: С какво го вълнува българската действителност? Очевидно за самия Страшимиров свидетелството е било от значение с всичките му последици, авторът го е поставил в курсив: „Той (Розентал) във всичко се чувствуваша напълно българин...“ Сега вече няма да се учудваме на тематични паралели с творчеството на Ст. Михайловски и дори на А. Константинов:

Дайте ми туй царство

С дивите галфони,

Аз ще си натъпча

Джеба с милиони.

Аз ще го напълня

С крадци и шпиони

С дъсчени хамбари

И с гнили вагони.

...

Може да поканя

И лудата крава

Само ще ѝ кажа

Да не намалява

Цивилната листа,
Тоже и Войната,
Инак със къртунка
Пак ще пий водата.

Всъщност, ако можем да говорим за влияния, точно в сатиричните стихове на Розентал те са набележими. Връзката със зълчната сатира на Ст. Михайловски (срв. последното четиристишие на „Желание“), под чийто знак преминава последното десетилетие на миналия век, е очевидна. Не само „Желание“, а и „Ода към модните цилиндри“, „Думи“ и др. са пряко съотносими със стиховете в „Железни струни“ и „Сurrente calamo“. В същия тематичен пласт е и забележимото влияние на Ботев. И това не бива да ни учудва, защото свидетелството на А. Страшимиров е красноречиво само по себе си („донесъл в училището. . . Ботева, целия Ботев, декламиран от Юлий с такава пламенност, че целият град говореше за тоя огнен момък. . .“). Ботев е в епиграмите („Кой не знае“), в стихотворения като „Фантазия“ и „Нещастни народе“, в мотото на „Призив“, в духа на цял цикъл творби. Влиянието е дори в ритъма и преките лексикални заемки:

Тежко, тежко на земята:
Мъки, стонове, теглила,
Грижи, подлости, тиранства,
Сълзи, робство и бесила!

. . .

Тук глупци с корони, с раси
Разпореждат се с земята
Лъжат робите заспали
И им тъпчат свободата,
Те народен пот изсмукват,
С вечен мрак ги те завиват
И във името на Бога
Мъчат, грабят и убиват. . .

(„Фантазия“)

„Фантазия“ е показателно произведение, показателно за ключовия проблем — раздвоената поетична натура. Защото всичко казано дотук маркира само една страна на лъкатушната линия в творчеството на Розентал. Това е линия на непрекъснато колебание между върхите вечните идеали, утрешния ден, „Човека в човека“ — и дълбоките пропадания в мътния песимизъм на отчаянието и безверието; път, малко или повече характерен за търсенията на цялата българска интелигенция от този период. У Розентал забелязваме подобни отклонения много рано — още в „Свободния дух“, изградено под формата на две огледални картини. От общо тринадесетте четиристишия първите 6 маркират едното основно настроение, последните — неговото отрицание, а разграничителната линия преминава през средата на седмото. Този баланс и мярката сериозно разколебават твърденията за небрежност към формата и композиционна неопитност — стихоплетствата от типа на „Ти не знаеш. . .“ са вече далеч назад.

Основното чувство на стихотворението е дълбоко и обмислено аргументирано. Нито някое от съвременните общества по света, нито анализът на историческото минало дават някаква надежда за неизлечимо болната човешка цивилизация. В столетията на човешкото развитие сънят на човешкия род е все така непробуден и гробовен:

Невежество, подлост, коварство, разврат,
пословични вредом станяха
И всичко възвишено, честно, светло
Убиха, затриха, смазаха. . .

Къде вижда основата за прелома Розентал, за нас е неясно. Абстрактният образ на „Свободния човешки дух“ е по-скоро избягване на конкретен отговор. Но от поета и не можем да искаме повече (напразно бихме търсили някаква по-определена политическа позиция в творчеството или в житейските факти). И вместо да търсим основите на миогледа, можем да му предоставим направо думата — от мълата на „неопределените политически представи“ израства трогателна картина; трогателна, защото е ри-

сувана със затворени очи — като всички бленувани сънища за далечното бъдеще. Единствената основа на тази картина е почти свръхестественото предчувствие за готовия да изригне вулкан:

Защото свободният дух с векове
Вздигнал, калявал сърцата
Проникнал в милиони безстрашни души
Готови да почнат борбата;

Защото той вече навред се простре
От полюс до полюс достигна
И всяка минута готов е със гръм,
Кат някой вулкан да изригне...

И скоро, о, скоро ще дойде часът,
Във който тоз дух ще възкръсне
Завинаги робският хомот ще строши,
Вековния мрак ще разпръсне!

Тогаз на земята — наместо сълзи,
Неправди, тегла и клевети —
Любов благородна, свобода светла
И щастието вечно ще свети!

Този оптимизъм не остава задълго „кредо“ на поета. Неслучайно употребихме думите „лъкадушна линия“. Едва ли не всяко поредно произведение в стихосбирката представя нов вариант на размисъл за бъдещето в съответствие с настроението на момента или конкретната нагласа на раздвоената личност; това толкова добре хармонира с представата, дадена ни от А. Страшимиров — буйна, нервна, огнена натура.

От една страна — увереност в собствените сили, надежда за пълнокръвен живот и младежко предизвикателство:

Младост и сила кипят в мене,
В жилите блика кръв жежка,
Нищо не спира, нищо не плаши
Глава ми буйна, лудешка!

(„Отговор“)

— и отричане на щастисто, надеждата, горчиво съзнание за безсмислието на човешкия живот:

Щастие? — Призрак, мечта, що се мярка пред нас,
Що ни вечно привлича, ласкае.
Но как кратко е то! — един миг, един час —
Нашто щастие повече не трае...

(„Щастие...“)

До живота, младостта, готовността за отговор на удара с удар:

И никакви няма прегради за нас:
Морета, планински вериги...

(„На път“)

Напред...
Насреща щастъе и беда
Лъжи и красота!

(„Из Н. Михайлов“)

— умора, цели морета от изгаряща отрова, която оставя само един път:

Бездни синкави, светливи!
Отворете ми обятия...

П приемте мен, страдалец,
П ълен с жлъчка и проклятия. . .
(„Фантазия“)

Реалността, сетивният свят на обществените противоречия — саркастично, зло, остроумно („Ода към модните цилиндри“), и бягството в приказните страни на „синкавата мъгла“, в мечти и образи — далечни и фантазни, в стихове, които бихме възприели като символистични, ако не ги поставим в контекста на цялото творчество. А за поетичното майсторство те говорят сами за себе си:

С твоя жезъл бляскаво-кристален
Обърни навред в кристал водата
И със лед прозрачно-огледален
Обкови реките и блатата.

(„Молитва“)

Все пак настроенията на безсилие, поражение и отстъпление (там, „дето обич и мир благодарен цъфти/ Дето вечната правда царува. . .“) — тези настроения обикновено стигат само за къси въздишки на болезнено чувствителна душа — такива всъщност са и стихотворенията, в които поетът ги е реализирал. Докато настроенията на „лудата глава“ избликват като мощен поток — тогава се оказва, че и в нашия земен, грешен, страшен, грозен свят също може да се живее — тук, разбира се, не цъфтят жадуваните мир и обич и не царува „вечната правда“, но човек може да мисли, да пише и дори да се смее. А смехът е другата страна на този странен иронично-меланхолен поет; стиховете, където смехът взема връх, са много по-земни и „здрави“, като например цикълът „Писма“.

Третото от тях заслужава повече внимание както, защото е много показателно за настроението, така и поради факта, че добре подредените мисли създават мечтания ефект на „словесна лавина“, където всеки ред тегли след себе си следващия. Стихотворението се чете на един дъх и това само по себе си е достойнство; разделянето му на отделни съставни части е нецелесъобразно и нарушава общото впечатление.

Датирано е (става въпрос за писмо все пак!), „Габрово, 17.VII.96 год.“ Естествено, без да разполагаме с биографични сведения, ще го приемем само от литературната му страна, но няма съмнение, че то е било свързано с личност, събития и проблеми, чието игнориране съществено намалява смисловия и емоционален товар. Мажорните, барабанни ритми, късата фраза, опростената рима и цялата тоналност напомнят още с началото, че това е по-скоро шега, може би пародия; факт е, че говори авторът на стихотворения като „Фантазия“, но с дързостта и безгрижието на младежа със „сатирично нехайство. . .“. Засега тези две природи се борят и синтезът им е невъзможен:

Драгий бачо ми Стоене,
Няма хич лъжа у мене
Обещах ти се да пиша
И не ще да те излъжа
Щом за тебе научих
И перото улових.

Не ще дума, нито лаф,
Че аз сè съм жив и здрав,
Пак се гавря и шегувам,
Много брътвя и лудувам

...
Безсъмнение ти желаяш
Нещо повече да знаеш,
Как и що съм тука аз
И какво има по нас.

Няма много да те бавя,
Ей сега ще ти разправа
Какво видях, какво знам
Всичко точно ще предам.

Следващите скици са чудесни — калейдоскопични, с две-три (често една) думи, схванали най-главното или хвърлящото се в очи, за да образуват епистолярната „картинка“ съобразно целите на автора, запознаващ

адресата си с „непознатия“ град. Коментарите са излишни, подтекстът е сведен до минимум, остава само да следим нишката на изложението, диктувано от всепобеждаващия оптимизъм на гладна, бедна и все пак присмехулна младост:

И тук ясно слънце грее,
И тук славейчето пес,
И тук хората гълчат,
Викат, пият, пеуват, спят,
И тук лоши са бълхите
Мир не дават през нощите...
И тук има чорбаджии,
Богаташи шкембели,
И говеда, и глупаци,
И хайдути, и ахмаци.

...
Булеварди, шум, градини,
Танци, балове, богини.
Банди, бира, вино, песни,
Представления чудесни,
И тераси и балкони,
И цилиндри, и кордони,
И речи го комахай
Тук сега е земний рай.

Тука щастьето царува,
Тук народът тържествува
Всички тука са рахат
Сал да не е пусти глад.

Бих ти писал още много,
Ама, Бога ми, не мога,
Заболя ме веч главата
и закуркаха червата;
Загова сега прощавай,
Ако сбърках — извинявай!..

Темата за Македония Розентал разработва като българин по съзнание и душа („той във всичко се чувства и а п ъ л н о б ъ л г а р и н“). В мотивите за поробената страна поетът открива поле за приложение на кипящата си енергия, а в мъките и ужасите на съвременността погледът му вижда картини на скорошния бунт. Това не е особено откритие за българското художествено съзнание и все пак някои неща учудват. Учудващо е колко близко по тоналност на възрожденската ни поезия от последния ѝ период е стихотоарение като „Към Македония“ например. Тема, внушение, образност, дори композиционни похвати — контрастът на бляскаво минало величие с днешната злочестина, гневните обвинения към „хуманна Европа“, подкрепяща „азиатския джелат“; дори типовото изображение на Македония, покрита с бесилки и тъмници... — всичко, включително и финалният призив, свидетелства за чисто българско съзнание:

Вече пет века ти пышкаш във тежък хомот,
Във вериги позорни скована,
Ти прекарваш окаян, нещастен живот
Във сълзи и във кърви обяна.

...
Пак бесилата страшни навсъде стърчат,
Твоите синове гинат в тъмници,
Или живи, страдалчески в огън горят
И безчестят се твоите девичи.

Стига, стига! Презри тоз окаян живот!
От дълбокия сън събуди се!
Разтроши петвековния робски хомот
И за бъдеще светло готви се!

(„Към Македония“)

(Последното четиристишие спокойно би могло да илюстрира някаква теза из тематиката на предосвобожденската ни поезия — и с призивния патос, и с общия тон на изложението, дори с отделни синтактични цялости („От дълбокия сън събуди се...“, „петвековния робски хомот...“).)

Въпреки че мотото на стихотворението „Призив“ е стих от Ботевата молитва — „Вдъхни всекиму, о, Боже...“, само с влияния на любим поет не можем да си обясним многобройните паралели. За художественото съзнание на поета, „пресаден от далечни краища цветен стрък“ (А. С.), стиховете без съмнение са звучали актуално, носъвременният изследовател с изненада разглежда тази пряко отразена светлина от пламъка на националноосвободителните ни борби. Защото всъщност това е тонът на предосвободенската ни поезия, на „Пряпорец и гусла“ например — по настроение, образи, теми:

На помощ на тази страдална земя,
Където веч пламна борбата
И робът за своите човешки права
Въстанал е с нож във ръката!

И грозният вик: „Свобода или смърт!“
Навсякъде буди народа:
Полята, усойте, горите ечат —
Свобода, свобода, свобода!

О, чуйте тоз вик на въстаналий роб,
Прострете му братски ръка си —
Не трябва да жалим за клетий си брат
Ни злато, ни мир, ни кръвта си!...

Наистина интересен материал за съпоставка и размишления! Авторът, без психологията на българин в исторически мащаби (той не носи робството като народностна съдба от миналото) и неформирани в периода на националноосвободителното движение (1870—1878), при отразяването на конфликтите навлиза в поетичната тоналност, настроения и изразни средства на българската възрожденска епоха! (Впрочем македонските проблеми дават простор за точно такъв тип отражение.) Ето нещо, което може да бъде противопоставено на света без надежда и утешение, без спасение и духовна свобода („Молитва за новата 1898 г.“). И този „пребит и сломен“, с измамени надежди („Аз млад бях...“) човек вижда нещо, за което си струва да се работи, да се живее и да се умре...

В стремежа си да върне времето назад (самият пост едва ли съзнава това) чуваме по-скоро вик на изстрадала душа, отколкото някаква емоционална обосновка — лозунгът за обединение на обществените сили е остарял с двадесет години и това дава нова, трагична окраска дори на най-оптимистичните и възпламеняващи строфи. Времето за тези призови вече е отминало и в обществено-политическата ситуация от края на века те явно не са на мястото си:

Другари, другари, борбата кипи,
Подайте си братски ръцете;
И смело, без трепет, с надежда в гърди
За правдата свята станете!

...

О, чуйте другари, призивна тръба,
Недейте се плаши от мрака!
Поглежте, как бъдеще свети над нас,
Там щастие ново ни чака!

Ето защо всъщност най-силно внушение поетът постига тогава, когато обвързва темата за Македония с общочовешката борба против „силите на мрака“, против тиранията и деспотията независимо от

това, по какъв начин са представени — с условни сравнения („Касалинът не вижда на агнето сълзите. . .“) или абстрактни образи („Борец е само този. . .“). Тогава и призивът добива нова сила, обобщението надхвърля националните и социалните рамки, а поезията добива общозначим характер:

Борци, борци ни трябва, а не деца страхливи
Що сълзи само леят, въздишат и мълчат,
Борци ни трябва горди, що смело в бой отиват,
Що храбро се сражават и мъжествено мрат!
(„Омръзнаха ми твоите въздишки“)

От всички поместени в „Недопети песни“ стихотворения специален интерес заслужават две. „Смях“ — защото чудесно съчетава нотките от сатиричната поезия с тъжния поглед върху перспективата на човешката борба „срещу всички. . .“; „Песен“ („Не зарад мен ще дойде май. . .“) — защото в анализа на обстановката и своята душа поетът достига до трагично предусещане на собствената гибел. . . И двете заедно — защото са най-добрият синтез на „двете натура“, защото са белег за истински талант у един „български начинаещ поет“ . . .

Името на д-р А. Розентал под заглавието на „Смях“ насочва вниманието ни към бащата на Юлий — необикновена личност със силно влияние върху сина, както беше изтъкнато. (Август Розентал още 18-годишен печата романа си „Младоженците“, а за стихосбирката „Трънен венец“ полският писател Крешевски му предсказва блестящо литературно бъдеще.) Така субектът на стихотворението се раздвоява, а двете личности са дотолкова несходни, доколкото и „Смях“ се различава рязко — и по дълбочина, и по гледна точка — от всички стихотворения в „Недопети песни“.

В основата на чувството е разочарованието с всички негови нюанси, със злобата, отвращението и презрението, носено години и утаявано в душата на горд и непримирим човек. Усещаме отглас от живота на вечния скиталец, роден в Полша, живял в Сибир, Украйна, България, починал във Врания, Сърбия, оставяйки жена, дъщери и трима синове. . . В стиховете чувстваваме опита на дълъг жизнен път и огромно огорчение — само така можем да приемем разказа за чудното превръщане на младежа с надежди и вяра в „озлобен човек и с разбита душа“ — разказ за краха на доброто, за купеното на скъпа цена познание. В низходящата скала на чувствата няма дори намек за изход (дори класическият мит за Сизиф е разработен в гротесков план), но усещането въпреки всичко е достатъчно реално:

Казват хора, че станал съм мрачен и зъл,
И че някак си злъчно се смея,
Че озлобен човек и с разбита душа
Само — толкоз горчиво се смея.

...

Колко светли надежди и чудни мечти
В мен погребяха страшни съмнения;
Колко жертви принесох на хората аз
А получих от тях оскърбления;

Колко чувства светли и гореща любов
Е за винаги в мене убил
Тяхна гнуснава лъст, тяхна глупава мъст,
Тяхна варварска наглост и сила;

...

Кат Сизиф влачих аз моя камък голям
На висока и стръмна рътлина,
Но когато достигах до самия връх,
Там аз срещях голяма дружина, —

Ах, все близни туй бяха, все братя мой
Всички те ме посрещаха с крясък,
И се бореха с мен, и от самия връх
Моя камък пак пущаха с трясък.

...
И одежди ми бели кат утрени сняг,
На най-чисти стремленья емблема,
Изпоцапаха с мръсни, невежи ръце,
Злобно биящи с камъни мене.

...
О, недейте се чуди, че мрачен съм аз
И че толкова злъчно се смея.
Този смях не е мой — туй във мене, над мен
Сам животът горчиво се смее. . .

„Песен“ („Не зарад мен ще дойде май“) демонстрира блестящите възможни перспективи на Розентал като поет. Лиризъм и психологизъм в най-добра мярка — нещо, което не можем да кажем за повечето от стиховете в „Недопети песни“. Поетът се движи по ръба на пропастта — пропаст на непростимото в подобен случай самосъжаление — и затова внушението (дълбокият трагизъм) остава чисто и силно до самия край. На смъртта се гледа през непоколебимата увереност в настъпването на „блажения час“ — не по-малка е обаче увереността в гибелта на достойна и съпротивляваща се натура. Нека си спомним неговата „програма“ за житейските борби:

Светът нека е и груб
И аз не съм страхлив —
За око — око, зъб за зъб,
За кръв ще плащам с кръв!
(„Из Н. Михайлов“)

и ще се убедим, че смъртта е приравнена със саможертва върху олтар — как иначе човекът на кипищата енергия ще предвиди горчивия финал, ако не прещенявайки трезво преградата пред себе си?

В гибелта се долавя усмивка („... зората. .“) — и ето го затворения кръг на двойствената натура — този път в синтез. Синтезът на двете лица на поета, толкова трудно достижим и на практика реализиран само тук, е в основата на естетическата стойност на творбата. За художественото внушение нека съди читателят:

Не зарад мен ще дойде май;
Не зарад мене ще запее
В горите славеи в час блажен,
Не зарад мен, не зарад мен!

И млада гиздава мома
Ще да въздъхне, като къса
Цветета нежен и засмен
Не зарад мен, не зарад мен!

Ей сива се зората веч
И на земята скоро, скоро
Пак ще настане весел ден,
Но не за мен, но не за мен!

...
Животът на Юлий Ц. Розентал (това, което знаем за него) и поезията му са показателни в много отношения. Лутанията на раздвоената личност и смъртта на поета в Македония — показателни за общото идейно състояние на голяма част от българската интелигенция. (Не само Яворов „бяга“ и търси в Македония, не само той се велушва в „онзи страшен тътнеж“ . . .) В безпътищата от края на века Македония се оказва спасителен изход, който привлича като мощен водовъртеж и оказва върху някои творци решително влияние (А. Страшимиров).

Поезията на Розентал ни дава незаменим материал за анализ на литературното развитие и взаимоотношения — с неговата стихосбирка се доказват интересни закономерности на общия културен процес (целите на момента, изисквания подходяща за момента поезия — темата за Македония; при това в съчетание с вече обособените традиции на съвременната литература — социалната сатира). Казаното изглежда достатъчно, за да заинтересува изследователя. А и не само изследователя. Защото най-хубавите творби от „Недопети песни“ са незаслужено подценявани досега.